

agrar - neiskorištena šansa za povratak i proizvodnu reaktivizaciju vanjskih migranata

branislav mikulić

ekonomski institut,
sarajevo, jugoslavija

Autor članka ukazuje da se povratnici s privremeneog rada u inostranstvu nedovoljno uključuju u sektor individualne poljoprivrede gdje bi na sopstvenom gazdinstvu razvili modernu i masovnu proizvodnju za potrebe tržišta. Ni aktuelni vanjski migranti, oni koji su još uvijek na radu u inostranstvu ne planiraju svoju reaktivizaciju u agraru, odnosno ne vežu svoj povratak za poljoprivredu iz koje su najvećim dijelom krenuli u tuđinu. Razloga za takvo njihovo ponašanje veoma je mnogo i oni su različite prirode. Autor identifikuje, kako one koji su eksterne, tako i one koji su interne naravi. Nakon identifikacije činilaca koji nepovoljno utiču na obim i intenzitet povratka u agrar daju se prijedlozi mjera i akcija koje bi pomogle i podstakle povratak migranata (njihovih znanja, vještina i, naravno njihovog novčanog kapitala) u agrar.

primljeno kolovoza 1986.

—→ Jugoslovenski ogradni model od svog početka računa na individualni sektor kao dominantan oblik organizacije poljoprivredne proizvodnje. U tom smislu on je doživljavao i sve svoje transformacije, naravno, uvijek nastojeći da kroz razne forme podstakne udruživanje poljoprivrednika-individualnih proizvođača sa društvenim sektorom. Takvih, manje ili više uspješnih pokušaja bilo je kroz cijeli period našega poslijeratnog razvoja, a jedan od značajnih trebalo je da nastupi s donošenjem Zakona o udruženom radu. Naime, intencije ovog Zakona bile su da pospiješi što veću tržišnu orijentaciju individualne poljoprivredne proizvodnje i njen razvoj kroz sadržajnije i raznovrsnije oblike saradnje, kooperacije i udruživanja s društvenim sektorom, istovremeno obezbjeđujući stabilnost i sigurnost udruženih poljoprivrednih proizvođača. Tako već u Osnovnim odredbama ZUR-a stoji da se: »U sistem samoupravnog udruženog rada povezuju i poljoprivrednici i radni ljudi koji samostalno obavljaju djelatnost ličnim radom sredstvima rada u svojini građana, udruživanjem svog rada i sredstava rada u zadruge ili druge oblike udruživanja i saradnje neposredno ili preko zadruge, s organizacijama udruženog rada, na osnovi zajedničkog interesa i na načelima dobrovoljnosti i ravnopravnosti« (čl. 5, stav 9).

Sigurnost i ekonomsku poziciju udruženih poljoprivrednih proizvođača definiše čl. 31, ali i brojne druge odredbe ovog Zakona. Posebno su važni članovi 281, 282, 284. i 291, kojima se regulišu oblici saradnje s društve-

nim sektorom, pitanja sticanja i raspodjele dohotka, udruživanja rada i sredstava, te mnogi drugi relevantni aspekti razvoja poljoprivrede.

Donošenje ZUR-a, što vremenski koincidira s jačanjem uvjerenja o neophodnosti aktivne migracijske politike prema povratnicima iz inostranstva, trebalo je da pruži ne samo podsticaj razvoju individualne poljoprivrede nego i povratku i reaktivizaciji dijela migrantske populacije u ovom sektoru privrede. Naime, kako je poljoprivreda bila ishodište najjačeg egzodusa ka inostranstvu, pretpostavljalo se da će gro povratnika koji su prije odlaska iz zemlje bili aktivni u poljoprivredi potražiti reintegraciju kroz djelatnost u agraru. Štaviše, očekivalo se da će donesene zakonske mjere podstaći modernizaciju individualne poljoprivrede (devizne uštede migranata i povratnika), uticati na jačanje njenog robnog i tržišnog karaktera, te oživjeti ili još više razviti kooperaciju s udruženim radom društvenog sektora.

Povratak vanjskih migranata u agrar nije, međutim, uslijedio u obimu koji se očekivao. Mada je glavnina vanjske migracije potekla iz poljoprivrede, u njoj je, kao što pokazuju rezultati popisa iz 1981. reaktivirano manje od petine povratničkog kontingenta.

Tablica 1

Povratnici s privremenog rada u inostranstvu prema aktivnostima — 1981.

	SFRJ	
	Broj	Struktura
Ukupno povratnici	282.873	100,0
Od toga aktivni:		
— poljoprivrednici	49.246	17,4
— nepoljoprivrednici	176.852	62,5

Izvor: **Saopštenje** Beograd, SZS, 1983. br. 267.

Zanimljivo je da relativno značajan broj ovih povratnika za vrijeme svog boravka i rada u inostranstvu nije uopšte planirao sopstvenu reaktivizaciju u agraru.¹⁾ To što su se povratkom u zemlju ipak uključili u poljoprivrednu proizvodnju, više je rezultat nemogućnosti zaposlenja u društvenom sektoru privrede ili u maloj privredi, a rjeđe je to svjesno planirana odluka da se investira i modernizuje vlastito gospodarstvo i pređe s naturalne na savremenu robnu proizvodnju. Ovo donekle potvrđuju i rezultati ankete iz 1984.²⁾ Naime, ni atuelni vanjski migranti, tj. oni koji se još nalaze na radu u inostranstvu, ne pokazuju ozbiljniji interes za poljoprivredu i ne planiraju povratak u nju. Većina ih uopšte ne investira u ovu djelatnost (što opet ne znači da se sticajem okolnosti ili zbog nečega drugog neki neće naći u njoj), a udio onih koji veće iznose svojih ušteda ulažu u kupovinu zemlje ili nabavku poljoprivrednog inventara gotovo je zanemarljiv.

1) Ivica Nejašmić: »Povratak vanjskih migranata i njihovo uključivanje u gospodarski i društveni život zemlje«, *Rasprave o migracijama*, Zagreb, 1981, br. 73, str. 79 i 80.
 2) Ovu obimnu anketu (preko 5.000 ispitanika) realizovao je Centar za istraživanje migracija u Zagrebu za potrebe republičko-pokrajinskih zajednica za zapošljavanje.

Tablica 2

Vanjski migranti i investicije u poljoprivredu

	Ukupno vanjski migranti iz SFRJ
Nije ništa investirao	77,9
Investirao od 2 do 6.000 \$	11,6
Investirao od 6 do 10.000 \$	5,5
Investirao od 10 do 20.000 \$	3,3
Investirao preko 20.000 \$	1,7
Ukupno:	100,0
N =	3.287

Izvor: Anketa 1984.

S obzirom da je relativno mali dio povratnika i vanjskih migranata planirao povratak u poljoprivredu, odnosno da devizne uštede nisu bile značajnije u funkciji unapređenja agrara, može se pretpostaviti da vanjska migracija nije dala adekvatan doprinos povećanju poljoprivredne proizvodnje i rastu produktivnog zapošljavanja u ovoj djelatnosti, zasnovanom na primjeni nove tehnologije i mehanizacije.

Istina, površnom analizom moguće je izvesti i drugačije zaključke. Povratnička i migrantska poljoprivredna domaćinstva nabavljala su poljoprivredne mašine i alatke, što bi za nekog moglo da znači da su stvarani uslovi za savremenu proizvodnju i tržišnu orijentaciju. Međutim, to najčešće nije predstavljalo modernizaciju agrara u pravom smislu riječi, nego traktorizaciju, o čemu govori slijedeća tabela, ali i neki drugi podaci.³⁾

Tablica 3

Povratnička poljoprivredna domaćinstva koja posjeduju poljoprivrednu mehanizaciju (anketa)⁴⁾

	Struktura (Ukupno = 100,0)
Traktor	34,5
Traktor i priključci	44,4
Kosilica	7,7
Vršilica	1,4
Traktor i vršilica	10,6
Traktor s priključcima i vršilica	0,7
Kombajn	0,7

U vezi s ovim treba reći još neke stvari. Ulaganja u mehanizaciju često nisu bila racionalna i nerijetko su predstavljala ulaganja u simbole statusa i prestiža. Ona se na malim i iscjepkanim zemljišnim posjedima ne

3) U Jugoslaviji je broj traktora u individualnom sektoru poljoprivrede porastao od 8.629 u 1963. na 676.000 u 1983, dok broj drugih poljoprivrednih strojeva nije rastao ni približno istim tempom. (Vidi: SGJ 1984, Beograd, SZS, 1984, str. 226.)

4) Anketa čije rezultate ovdje navodimo istovremeno pokazuje da među povratničkim poljoprivrednim domaćinstvima ima samo 31,8% onih koji posjeduju nešto od poljoprivredne mehanizacije. (Ivica Nejašmić: »Povratak . . .«, op. cit., str. 82.)

može efikasno koristiti, a rezultati popisa 1981. upravo pokazuju da je gro migrantskih i povratničkih poljoprivrednih domaćinstava bilo bez zemlje ili je imalo relativno mala gazdinstva — do 3 hektara zemljišta.⁵⁾ Kvalifikaciona struktura migranata, a posebno povratnika bila je loša, što govori da često nisu imali ni adekvatna tehnološka, organizaciona i upravljačka znanja kako bi postojeću mehanizaciju stavili u funkciju veće agrarne proizvodnje. Konačno, i nepovoljne pedološke karakteristike velikog dijela poljoprivrednog zemljišta dozvoljavaju raniju pretpostavku o slabim efektima mehanizacije (ili pretraktorizacije) migrantsko-povratničkih poljoprivrednih gazdinstava u većini emigracijskih krajeva. Uzroka nedovoljno intenzivnog i posebno neadekvatnog povratka i radnog angažovanja vanjskih migranata u poljoprivrednoj djelatnosti ima više. Činjenica je da se jedan dio migranata koji imaju zemljišni posjed u domovini odlučuje da cio radni vijek ostane u inostranstvu i tamo zaradi penziju ili čak da se ne vrati u zemlju. Veći se dio vraća, ali ne u agrar. Naime, relativno dug boravak u inostranstvu i (u principu) rad u nepoljoprivrednim djelatnostima javlja se kao značajan faktor u izboru nepoljoprivrednih alternativa reaktivizacije nakon povratka, tako da sama migracija postaje jedan od kanala za transfer poljoprivrednika u druge djelatnosti. Ima i drugih činilaca koji su dijelom ili potpuno eksterne ili pak subjektivne prirode.

Međutim, znatno je veći broj objektivnih, »domaćih«, uzroka nedovoljno produktivnog zapošljavanja povratnika u poljoprivredi. Ovdje ćemo navesti neke:

- Opšti ekonomski položaj poljoprivrede i posebno njena pozicija u primarnoj raspodjeli sigurno su uticali na »bijeg sa sela« i deagrarijaciju. Kroz nekoliko decenija, sve do današnjih dana, odnosi cijena agrarnih i industrijskih proizvoda bili su poremećeni, i to na štetu poljoprivrede. To ne samo da je destimulisalo poljoprivrednu proizvodnju, povratak i angažovanje u njoj nego je, uopšte, kočilo njen brži razvitak.⁶⁾
- Ni investiciona politika nije bila naklonjena poljoprivredi, posebno onoj privatnog sektora. Naročito su nedovoljna bila ulaganja u zemljište, posebno u komasaciju, izgradnju sistema za navodnjavanje, i sl.
- I monetarno-kreditna politika slabo je uvažavala ekonomske interese individualnih poljoprivrednika. Da bi ona doprinosila motivisanosti zemljoradnika za veću proizvodnju i veću zaposlenost, neophodno im je blagovremeno obezbijediti dovoljno sredstava za kreditiranje proizvodnje, te politikom kamatnih stopa stimulisati veće korištenje kredita. Međutim, kredita nije bilo dovoljno, a uz to kreditno-monetarna politika nije uvažavala specifičnosti poljoprivrede, biološke cikluse u proizvodnji koji usporavajuće djeluju na obrt uloženi sredstava, jer se u poljoprivredi vrijeme rada i vrijeme proizvodnje ne poklapaju.⁷⁾
- Sva već spomenuta neelastičnost, statičnost i restriktivnost carinske regulative oko uvoza privrednog inventara za potrebe migrantskoga i povratničkog reaktiviranja i radnog angažovanja u domovini još više se osjeća na onima koji su se opredijelili za agrar (nemogućnosti uvoza opreme za članove domaćinstava u zemlji, niski limiti, potreba dužeg

5) Vidi: *Statistički bilten br. 96*, Sarajevo, RZS, 1983, str. 41.

6) Makaze cijena i danas su otvorene na štetu poljoprivrede. Primjera radi, za jedan kombajn bilo je potrebno da se 1983. proda 60,5 tona pšenice, a 1984. 80,5 tona ili 20 tona više nego godinu dana ranije. (Vidi: »Neke pretpostavke o mogućnostima zapošljavanja u poljoprivredi«, Zadrudni savez Jugoslavije — prilog za savjetovanje u Arandelovcu, juna 1985, str. 2.)

7) Isto. str. 3.

boravka za uvoz vrednijeg inventara). – Jasno, onda nije ni moglo biti rezultata koje smo očekivali!

Tu su i drugi uzroci koji su usporavali ili otežavali realizaciju ZUR-ovskih opredjeljenja ka kvalitetno novom razvoju individualne poljoprivrede, gdje bi i vanjski migranti našli dovoljno prostora za sopstvenu reintegraciju i za zapošljavanje članova svog domaćinstva. Tako na primjer, u mnogim slučajevima poljoprivredna domaćinstva nemaju dovoljno radne snage (od 540 hiljada u BiH koja su 1981. imala zemljišni posjed, preko 160 hiljada ima samo jednog poljoprivrednika, od čega je svaki četvrti bio star preko 60 godina)⁸⁾ a rigidno radno zakonodavstvo ih, slično kao i kod male privrede, nedovoljno stimuliše da zapošljavaju nekog izvan svog domaćinstva.

Ponekad i zakonska ograničenja u pogledu zemljišnog maksimuma od vraćaju ili onemogućavaju povratnike da se uključe u intenzivnu robnu, tj. tržišno orijentisanu proizvodnju u poljoprivrednoj djelatnosti. Masovna proizvodnja u visokomehanizovanoj poljoprivredi moguća je prvenstveno na velikim zemljišnim posjedima. Ne treba zaboraviti ni propise o pravu nasljeđivanja zemljišta, koji nerijetko djeluju protivno društvenim interesima i interesima onih (a to su dijelom i povratnici) koji bi se angažovali u agraru. Postojeći propisi na ovom području vode usitnjavanju i rasparsčavanju posjeda, jer se kao nasljednici pojavljuju svi bliži srodnici, dakle, i oni kojima poljoprivreda nije i neće biti izvor egzistencije, umjesto da pravo nasljeđivanja imaju samo oni kojima će poljoprivreda biti jedino zanimanje. Tu su i neka neriješena pitanja socijalne sigurnosti poljoprivrednika. Naime, nepostojanje jedinstvenoga i cjelovitog sistema socijalnoga, penzijskog i invalidskog osiguranja negativno utiče na povratak agraru i, posebno, na udruživanje rada i sredstava zemljoradnika.

prijedlog mjera za brži povratak u individualnu poljoprivredu

Jedna od osnovnih mjera koja bi doprinijela da se povratnici s privremenog rada u inozemstvu u većem broju opredjeljuju da svoju egzistenciju traže i nalaze u poljoprivredi jest da se politikom cijena, kreditno-monetarnom politikom, mjerama podsticanja i ekonomskom politikom u cjelini obezbjede dugoročni i stabilni uslovi privređivanja u ovoj djelatnosti.

U cilju ekonomske motivacije zemljoradnika da proizvode one poljoprivredne produkte koji su potrebni tržištu i prerađivačkoj industriji, neophodno je da se unutar poljoprivrede obezbijede skladni odnosi između cijena najvažnijih poljoprivrednih proizvoda. Veoma je značajno da se osigura i odgovarajući paritet cijena poljoprivrednih proizvoda i proizvoda industrije. Ovi pariteti treba da omoguće da zemljoradnik u određenim klimatskim i zemljišnim uslovima za približno jednako uloženi rad na približno jednakom gazdinstvu ostvari i približno jednak dohodak. I kreditno-monetarna politika trebalo bi da bude znatno više u funkciji povećanja poljoprivredne proizvodnje. Neophodno je da se zemljoradnicima blagovremeno osigura dovoljno sredstava za kreditiranje proizvodnje. Politikom kamatnih stopa poljoprivredne proizvođače treba stimulisati da kredite više koriste, što je uslov da se poveća ugovorena proizvodnja. Iako su kamate na kredite za poljoprivredu bile nešto niže nego za ostale grane, kreditno-monetarna politika u cjelini nije uvažavala

8) Izvor: Statistički bilten br. 96, Sarajevo, RZS, str. 41.

specifičnosti poljoprivredne proizvodnje, biološke cikluse u proizvodnji koji usporavajuće djeluju na obrt uloženi sredstava. Ove slabosti treba ubuduće prevazilaziti.

Radi stvaranja skladnijih i trajnijih uslova privređivanja u agraru i da bi se obezbijedio kontinuiran i visok rast poljoprivredne proizvodnje, neophodno je da se u cijeloj zemlji na jedinstvenim principima obezbijede izvori sredstava za regrese, premije, kompenzacije i druge mjere podsticanja u agroindustrijskoj proizvodnji. Ovim bi se mjerama dijelom mogao neutralisati rast cijena poljoprivrednih proizvoda koji uslovljavaju cijene inputa, prije svega povećanje cijena repromaterijala (đubriva, rezervnih dijelova, dizel-goriva).

Trebalo bi takođe i da investiciona politika, za razliku od ranijeg perioda, bude naklonjenija agraru. Neophodna su znatno veća ulaganja u zemljište, posebno u komasaciju i izgradnju sistema za navodnjavanje. Pored toga, individualna ulaganja u opremu treba usmjeravati u smislu sve većih ulaganja u nabavku mašina za spremanje silaže, za sjetvu, berbu industrijskih kultura, za primarnu preradu, skladištenje i slično, a zaustaviti prekomjerna i neracionalna ulaganja u nabavku traktora.

Jedna od mjera koja može doprinijeti stvaranju skladnijih uslova privređivanja, koja može ubrzati razvoj agrara i uticati na veće angažovanje povratnika u ovom sektoru privrede nalazi se i u znatno čvršćem dohodovnom povezivanju individualnih poljoprivrednika sa zainteresovanim subjektima društvenog sektora. Pored toga, neophodno je da zemljoradnici imaju svoje snažne ekonomske organizacije, u kojima će najneposrednije odlučivati o najvažnijim pitanjima proizvodnje, rada i života na selu. Stoga u narednom periodu treba odlučnije raditi na sprovođenju odluka XII Kongresa SKJ, u kojima je, pored ostalog, predviđeno da se za svake dvije ili tri mjesne zajednice osnuje najmanje jedan odgovarajući oblik organizovanja zemljoradnika.

Da bi poljoprivreda u cjelini, a s tim i poljoprivreda individualnog sektora, u vrijeme kada nastojimo da sprovedemo Dugoročni program ekonomske stabilizacije mogla da doprinese povećanju stepena zaposlenosti, posebno onih koji se nalaze na privremenom radu u inostranstvu, neophodno je da se promijene i neki propisi o pravu nasljeđivanja obradivog zemljišta. Te promjene treba da idu za tim da zemljište nasljeđuju samo oni nasljednici kojima će poljoprivreda biti jedino zanimanje. To bi, nema sumnje, doprinijelo da se poveća broj mladih koji bi se trajno opredijelili za poljoprivredu kao izvor egzistencije, što nije nebitno u situaciji sve veće senilizacije sela i sve većeg broja staračkih domaćinstava u agraru. Pored toga, ova bi mjera mogla djelovati podsticajno i na vanjske migrante. U želji da zadrže gazdinstvo svojih roditelja, vjerovatno bi se mnogi vlasnici, odnosno potencijalni nasljednici zemljišta koji sada rade u inostranstvu, vratili na selo i opredijelili za modernu poljoprivrednu proizvodnju.

Konačno, među bitnim uzrocima koji utiču da zemljoradnici još uvijek napuštaju poljoprivredu, da odlaze u gradove i u nepoljoprivredne djelatnosti nalazi se i taj što zemljoradnici još uvijek nemaju odgovarajući socijalni status u našem društvu. Usljed toga i oni poljoprivrednici koji su sada na privremenom radu u inostranstvu u najvećem broju nastoje da se prilikom povratka u zemlju zaposle izvan poljoprivrede. Kao što je poznato, zemljoradnici i članovi njihovih porodica nemaju trajno riješeno pitanje svoje socijalne sigurnosti. U nekim republikama i pokrajinama još se raspravlja o donošenju zakona i drugih propisa na osnovu kojih će zemljoradnici, domaćice i članovi porodice nosioca prava gazdinstva

moći da steknu pravo na potpuno penzijsko i invalidsko osiguranje. To, u stvari, znači da se sporo ostvaruje prihvaćeno društveno opredjeljenje o potrebi izjednačavanja zemljoradnika sa radnicima u udruženom radu. Nepostojanje jedinstvenog sistema socijalne sigurnosti, penzijskog i invalidskog osiguranja negativno utiče i na udruživanje rada i sredstava zemljoradnika. Stoga smatramo da je neophodno što prije prići izgradnji jedinstvenog penzijskog, socijalnog i invalidskog osiguranja na cijelom jugoslovenskom prostoru.

Branislav Mikulić:

The Land — An Unused Opportunity for the Return and Production Reactivization of External Migrants

Summary

The author of the article shows that returnees from temporary work abroad are not adequately included in the sector of private farming, where they would on their own farms develop modern, mass and market production. The current external migrants, those who are still at work abroad, do not plan reactivation on the land, i.e. they do not intend to return to farming, which most of them left to go abroad. There are many and very varied reasons for this. The author identifies both external reasons, and also those of an internal nature. After showing which factors influence unfavourably the volume and intensity of the return to farming, he proposes measures and actions that would aid and influence the return of the migrants (their knowledge, their skill and, of course, their capital) into farming.

Аграрный вопрос — неиспользованные шансы для возвращения и производственного реактивирования наших внешних мигрантов

Резюме

Автором статьи утверждается факт, что мигранты возвращающиеся с временной работы за пределами нашей страны, в недостаточной степени включены в сферу индивидуального хозяйства, в рамках которого смогли бы способствовать росту современного массового производства для надобностей рынка. Однако и мигранты продолжающие и дальше работать за пределами страны, свое возвращение на родину не связывают с их реактивированием в сельском хозяйстве и не планируют найти работу в рамках сельского хозяйства из которого произошел самый интенсивный отток населения. Следует отметить, что причины такого поведения нужно искать в воздействии множества разнообразных факторов. Автором идентифицированы внутренние и внешние факторы, а после проведенной идентификации факторов отрицательно влияющих на объем и динамику прилива населения в аграрный сектор, приводятся мероприятия благоприятно воздействующие на возвращение мигрантов (сосредоточение их знаний и умений, а главным образом — денежного капитала) в аграрный сектор.